

redilmiş, hemen ardından Ömer Bey kızı Mal Hatun, Melik kızı Melek ve Akbaşlı kızı Efendire'nin adları yer almıştır. Bu son üç hanımın Osman Bey ve Orhan Bey'in eşleri olma ihtimali üzerinde durulur. Mal Hatun'un isminin ilk sırada kaydedilmesi, onun Osman Bey'e çocuk veren ve o sırada hayatta bulunan hanımı olduğunu akla getirir. Bu kayıttan ve Osmanlı tarih geleneğinden akseden rivayetlerden hareketle onun Orhan Bey'in annesi olduğu hususu genel kabul görmüştür. Ancak bu bilgi kesinlik kazanmış değildir. Belgede Mal Hatun'un babası olarak zikredilen Ömer Bey'in kimliği konusunda da bazı tahminler yürütülmüştür. Bu tahminlere göre Ömer Bey, Osman Bey ile yakından ilişkisi olan Umurlu Beyliği'nin kurucusu Umur / Ömer Bey'dir. Bununla beraber Umur ve Ömer adlarının yazılış şekillerinin (امور / عمر) birbirinden farklı olması, onun Osman Bey'e bağlı önde gelen idarî-askerî görevlilerden veya aşiret yapısı içinde kendisiyle hareket eden beylerden biri olabileceğini de düşündürür. Yani Mal Hatun câriye kökenli değil önemli bir şahsın kızıdır. Bunun dışında Mal Hatun hakkındaki diğer bilgiler, ilk Osmanlı kaynaklarının doğru olup olmadığı konusunda derin şüpheler bulunan rivayetlerine dayanır.

İlk Osmanlı tarihçilerinden Âşıkpaşazâde, Mal / Malhun Hatun'u Şeyh Edebâli'nin kızı diye gösterir ve Osman'ın gördüğü rüyayı büyük bir devletin doğuşunun müjdecisi olarak yorumlayan Şeyh Edebâli'nin kendisine kızını verdiğini kaydeder; Orhan Bey'in de onun oğlu olduğunu bildirir. Ayrıca Şeyh Edebâli ile Mal Hatun'un bir iki ay arayla vefat ettiklerini ve onlardan üç ay sonra vefat edecek olan Osman Bey'in her ikisini Bilecik'te kendi elleriyle defnettiğini ekler. Bu bilgi doğru ise Orhan'ın annesinin vefat tarihi 1324'e denk düşer. Fakat bu rivayet aynı tarihli Mekece vakfiyesiyle çelişir, çünkü burada Mal Hatun'un adının yer alması onun Osman Bey'den sonra öldüğünü açık biçimde gösterir. Bununla beraber Şeyh Edebâli'nin kızının adını Râbia ve Bâlâ Hatun olarak farklı şekilde kaydeden tarihçiler de vardır. Ancak Bâlâ Hatun ismi yazılış Mal Hatun imlâsının istinsahı sırasında yapılan bir yanlışla dayanır (*Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân*, vr. 29^b'de Bâlâ Hatun, 39^a'da Mal Hatun). Oruç Bey ısrarlı biçimde, Âşıkpaşazâde'nin *Târih*'ini görmüş olmasına rağmen Şeyh Edebâli'nin kızı olan Orhan'ın annesinin adını Râbia Hatun diye yazar (*Oruç Beğ Tarihi*, s. 8-9, 13). Çeşitli rivayetlere yer

veren ilk Osmanlı tarihçilerinden Neşrî ise Mal Hatun hakkında hiçbir kaynakta rastlanmayan bir hikâye anlattığı kısımda onun kimin kızı olduğunu belirtmez. Ancak ilerleyen bahislerde Âşıkpaşazâde'nin Şeyh Edebâli ve Mal Hatun'la ilgili bilgilerini aynen tekrarlar. Bu durum, onun iki rivayeti birbiriyle telif etmeden kaynaklardaki metinleri olduğu gibi aktardığını gösterir. Neşrî ilk rivayetinde, henüz genç yaşta olan Osman Bey'in Mal Hatun'u Eskişehir'e (Eskişehir) giderken konakladığı İtburnu köyünde (bugün Söğüt ile Söğütözü arasındaki yol üzerinde Uludere köyü) gördüğünü ve ona âşık olduğunu, ardından babası Ertuğrul'a durumu bildirerek kızı istemesini talep ettiğini, ancak Mal Hatun'un aradaki eşit olmayan konum dolayısıyla bu teklifi kabul etmediğini, gerçek sebebin ise daha sonra anlaşıldığını, çünkü Mal Hatun'a Osman Bey'in maksadının kendisiyle gönül eğlendirmek olduğunun söylendiğini nakleder. Ayrıca Osman Bey'in misafir kaldığı Eskişehir beyine bir eğlence meclisi sırasında durumu açtığını, beyin de kızda gönlü olduğunu anlayınca Mal Hatun'u kaçırıp yakınlarından birinin yanında gizlediğini ekler (*Cihannümâ*, s. 38). Bu hikâyede adı geçen İtburnu köyüne ait tahrir kayıtlarında burası ortakçı statüsünde bir köy olarak gösterilir (BA, TD, nr. 438, s. 225). Bu da -eğer sonradan köyle ilgili bir iskân değişikliği yoksa- köy halkının mahallî kimliklerinin Osmanlı öncesine dayandığı anlamına gelir. Bazı araştırmacılar hikâyede adı geçen Osman Bey'in hanımının, Mal Hatun ile karıştırılan ve daha alt statüde bulunan başka bir kadın olma ihtimaline vurgu yapar (Peirce, s. 41-42). Bütün bu karışık rivayetler dışında Mal Hatun'la ilgili bilgi yoktur. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait Osmanlı resmî kayıtlarında Şeyh Edebâli'nin

Mal Hatun'a atfedilen Bilecik'teki türbe içinde bulunan sanduka

kızının Orhan Bey'in annesi olduğu bilgisi kabul görmüştür. Açık olan husus Mal Hatun'un Şeyh Edebâli'nin kızı olmadığıdır. Onun Orhan Bey'in annesi olup olmadığı konusunda da kesinlik yoktur. Johannes Tralow'un Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili Almanca romanı onun adını taşır (*Malchatun*, Berlin 1952). Mal Hatun'a atfedilen türbe Bilecik'tedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 95, 115; *Oruç Beğ Tarihi: Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2007, s. 8-9, 13; Neşrî, *Cihannümâ* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2008, s. 38, 40-41, 69; *Tevârih-i Âl-i Osmân*, İÜ Ktp., TY, nr. 2438, vr. 29^b, 39^a; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 105-106, 115; a.mlf., "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebiülevvel / 1324 Mart", *TTK Belleten*, V/19 (1941), s. 277-288; M. Çağatay Uluçay, *Padışahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 3; L. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar* (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1993, s. 41-42; H. W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı* (trc. Kıvanç Tanrıyar), İstanbul 2010, s. 81-84; Cemal Sakallı, "Osmanlı Kuruluş Romanı: Malchatun ve Yazın-Tarih İlişkisi Üzerine", *Littera: Edebiyat Yazıları*, XXVIII, Ankara 2011, s. 7-20.

FERİDUN EMECEN

MÂLİK-i DEYLEMÎ

(مالك ديلمى)

(ö. 969/1562)

İranlı nesta'lik hattatı.

924 (1518) yılında Kazvin'in Filvâgûş bölgesinde Deylem köyünde meşhur bir ailenin çocuğu olarak doğdu. İlk öğrenimi sırasında babası Şehre Emîr'den sülüs, nesih yazılarını ve aklâm-ı sittet meşketi; kısa sürede gösterdiği başarı ve yeteneğiyle sanat çevrelerinde tanınmaya başladı. Daha sonra nesta'lik yazıya ilgi duydu; Rüstem Ali ve Hâfız Babacan'ın Kazvin'de bulunduğu 944 (1537) yılında nesta'lik meşketi. Çağdaşı Mîr Ali Herevî'nin eserlerini çokça taklit ederek bu yazının inceliklerini öğrendi, yazısını ilerletti ve bu yazıda da ün kazandı. Dinî ilimler yanında mantık, matematik, nücûm ve felsefe gibi ilimleri Cemâleddin Mahmûd Şîrâzî'den tahsil etti. Sanat sever Safevî Şehzadesi Sultan İbrâhim, Mâlik-i Deylemî'yi kütüphanesinde görevlendirdi, Deylemî burada eser yazdı ve öğrenci yetiştirdi. 964'te (1557) Sultan İbrâhim Meşhed'e gittiğinde Mâlik de onunla birlikte gitti ve bir buçuk yıl orada beraber bulundu. Daha sonra I. Tahmasb'ın Kazvin'de yaptırdığı sarayın kitâbelerini yazmak üzere Meşhed'den ayrıldı. Sultan İbrâhim kitâbelerin yazıl-

Mâlik-i Deylemî'nin mâlikî kitâb'ı (İÜ Ktp., FY, nr. 1425)

masının ardından Meşhed'e dönmesini istediye de Şah Tahmasb izin vermedi. Mâlik-i Deylemî bundan sonraki yıllarını şahla beraber Tebriz'de ve diğer şehirlerde onun yanında geçirdi. 18 Zilhicce 969 (19 Ağustos 1562) tarihinde Kazvin'de vefat etti. Müstakimzâde ölümünü 960 (1553) olarak kaydeder.

Nakşibendî tarikatına intisap eden Mâlik-i Deylemî hat sanatı dışında şiir ve mûsikiyle de uğraşmıştır. Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi "Kitâat-ı Hoş-hat" adlı yazı albümünde (MS, Or., nr. 373), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (FY, nr. 1425) ve Paris Bibliothèque Nationale'de (Persan, nr. 129) kıtaları bulunmaktadır. Onun yetiştirdiği talebelerden Mîr İmâd-i Hasenî, İran nesta'lik hattında yeni bir ekolün kurucusu olup bu ekolün usul ve kaideleri günümüzde de uygulanmaktadır. Muhammed Hüseyin-i Tebrîzî, Şah Muhammed Meşhedî, Kutbüddin Yezdî, Mîr Muhammed Sadreddin Kazvîni ve İsâ da Mâlik-i Deylemî'nin öğrencilerindendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kummî, *Gülistân-ı Hüner*, s. 93; Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s. 42; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 701; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 218; Habîbullah Fezâilî, *Atlas-ı Hat*, İstanbul 1362 hş., s. 484; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2010, s. 329.

MUHİTTİN SERİN

MÂLİK b. OSMAN

(مالك بن عثمان)

Ebû Ahmed
el-Hâc Mâlik b. Osmân
b. Muâz Sî (Siy, Sih)
(1855-1922)

Ticânîyye'nin
Mâlikîyye kolunun pîri.

Kuzey Senegal'in Saint Louis bölgesinde Dagana yakınlarındaki Gaé köyünde yetim olarak dünyaya geldi. Toukolor ailesine mensuptur. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberledikten sonra amcası Ahmed Sî, dayısı Mayoro Wallé, Şeyh Makeye Hawa, More Diop ve Ahmed (Amadu) Ndiaye Mabiği gibi âlimlerden dinî ilimleri tahsil etti. İbn Bûnâ el-Cekenî'nin *Kitâb'u'l-İhmîrâr*'ını (*el-Câmî*) Futa Toro'da Thierno Yoro Pal'den, *Kütüb-i Sitte*'yi de Moritanya'da okudu. Dayısı ve el-Hâc Ömer Tâl'in müridi Mayoro Wallé'ye intisap ederek Ticânîyye tarikatına girdi. Ahmed b. Mevlûd Fâl el-Moritânî ve Muhammed Ali el-Ya'kûbî gibi şahsiyetlerden tarikat icâzeti aldı. 1889'da hacca gitti. Hac dönüşü yedi yıl kadar ders verdi ve çiftçilikle uğraştı. 1902'de Batı Senegal'de Dakar'a 90 km. uzaklıkta küçük bir yerleşim yeri olan Tivâven'e (Tivaouane, Tiwawan) yerleşip bir Ticânî zâviyesi inşa ettirdi. Tivâven onun sayesinde ilim merkezi ve Senegal'in önemli şehirlerinden biri haline geldi. Daha sonra Dakar ve Saint Louis'de Ticânî zâviyeleri açtı, hayatı bu üç zâviye arasında geçti. Yol kesip köylere baskınlar düzenleyen putperest Tiédo grubuna karşı büyük çoğunluğu tüccar ve çiftçilerden meydana gelen müridlerini himaye etmesi cemaatinin sayısını hızla arttırdı. Bu dönemde Kaolack'taki Ticânî zâviyesinin şeyhi Abdullah b. İnyâs (Niyâs), Ticânî muhaliflerine silâhla karşı koyan el-Hâc Ömer Tâl'in halifesi Saîd Nûr Tâl ve kendisi hakkında bir kaside yazan Mürîdiyye hareketinin önderi Ahmedü Bamba ile ilişkilerini sağlamlaştırdı.

Senegal şehirlerinde Ticânîyye'ye nüfuz kazandıran Mâlik b. Osman bu tarikatın Mâlikîyye kolunun kurucusu kabul edilir. Pek çok köy ve kasabada "dâire" adı verilen zâviyelerin açılmasına öncülük etti. Ticânîyye dervişlerinin akşam okudukları virdin yerine sabah ve akşam okunmak üzere yeni virdler tesbit etti. Buna göre müridleri "el-virdü'l-lâzım" denilen günlük virde (100 istiğfar, 100 salavat, 100 kelime-i tevhid) ilâve olarak otuz defa "estağfirullah el-azim ellezi lâ ilâhe illâ hû el-hayyü'l-kayyûm" ve 100 defa "lâ ilâhe illallah"

Mâlik
b. Osman

demeli, elli defa salâtü'l-fâtiha, on iki defa cevheretü'l-kemâl okumalıdır. Mâlik b. Osman, tarikatının hızla yayılması ve müntesiplerinin artması sebebiyle halifelerine (mukaddem) üç dereceli bir yetki vermiştir. En alt seviyedeki icâzet sahibi halifelerin başkalarına icâzet verme yetkisi yoktur. Orta seviyedekiler diğer mukaddemleri tayin etme yetkisine sahiptir. En üst seviyedeki mukaddemler ise mutlak icâzete sahip olup aynı zamanda Ticânî virdinin bütün sırlarına vâkıftır. Senegal nüfusunun yarısının Mâlik b. Osman'a intisap ettiği ileri sürülmektedir. Siyasetçiler, tarikatın Senegal'de otoritesini arttırmasıyla sömürge yönetiminde idarî görev almak için Mâlik b. Osman'ı vasıta kılma-ya başladılar. Müntesiplerini dinî ilimleri öğrenmeye teşvik eden Mâlik b. Osman, eğitim öğretim faaliyetlerine ağırlık vererek sömürgecilğe silâhla değil bu tür faaliyetlerle karşı çıkmaya çalıştı.

Mâlik b. Osman, Tivâven şehrinde vefat etti ve buraya defnedildi. Ahmed, Ebû Bekir, Mansûr, Abdülazîz, Habîb ve Osman adlı altı oğlundan Ahmed, I. Dünya Savaşı'nda öldürülmüş, Habîb ve Osman ise çocuk yaşlarda ölmüştür. Mâlik b. Osman'dan sonra tekkenin başına Ebû Bekir geçmiş, diğer oğlu Mansûr kardeşinin ölümünün ardından sadece dört gün postta kalmış ve Abdülazîz 1997 yılındaki vefatına kadar irşad vazifesini üstlenmiştir. Abdülazîz de babası gibi divan sahibi bir şairdir. Mâlik b. Osman'ın tarikatına mensup olanlar her yıl Tivâven şehrinde düzenlenen ve "Gâmmu" denilen mevlid ihtifallerinde bir araya gelmektedir.

Eserleri. 1. *Divân* (Tunus 1333/1914). Mâlik b. Osman'ın yetmiş dokuz kasideden oluşan divanı Ahmed et-Ticânî ve el-Hâc Ömer Tâl gibi sûfiler hakkında tasavvufî methiyeler ihtiva eder. Ancak kendisi na'atlarıyla büyük şöhret kazanmıştır. Divanın en uzun kasidesi olan "mîm" kafiyesi "Hilâşu'z-zehab fî sîreti hayri'l-'Arab" otuz fasıldan meydana gelen bir na'ttır, bu na't